

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β΄. - ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ΄.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1880

Οὐκ ἔστι περὶ τοῦ ἂν θεοτίμου ἄνθρωπος
βουλευσάτω ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οὐκείων. (Πλάτ. Θεάγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1880

ΠΛΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ Β'.

ΜΑΡΤΙΟΣ 1880

ΤΕΥΧΟΣ Ε'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΠΕΡΕΤΥΧΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΡΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΝΥΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑΙ[†]

ὑπό W. WUNDT

Καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν Λειψία.

(Μεταφ. ὑπό ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ).

Πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σχωπεγχαυέρου ἔκειτο σχεδὸν παντάπασιν ἡμελημένη. Πρῶτοι δὲ δύο μαθηταὶ τοῦ Ἐγέλου, τοῦ φιλοσόφου δηλαδή ἐκείνου, καθ'οὔ ὁ ἡμέτερος ἐπαφῆκε τὰ φαρμακρώτατα τῶν βελῶν, εἴλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου ἐπ' αὐτήν, ἦτοι ὁ J. E. Erdmann ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας (1853) καὶ ὁ Julius Frauentädt, ὅστις προσῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὸν Σχωπεγχαυέρον καὶ κατέστη ὁ πιστότατος αὐτοῦ ἀπόστολος. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1844, ὅτε ἐδημοσιεύθη τὸ δεύτερον τὸ σύγγραμμα τοῦ Σχωπεγχαυέρου, *Die Welt als Wille und Vorslellung*, ἤρξαντο γινόμενοι ὀπαδοὶ αὐτοῦ πολλοὶ τῶν δημοσιογράφων καὶ μυθιστοριογράφων, ὧν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἀποτελεσματικώτερον νὰ διαπλωθῇ ἐν φιλοσοφικὸν σύστημα. Ἡ ποικίλη τοῦ ἀνδρὸς παιδεία, αἱ λεπταὶ αἰσθητικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι, τὸ κομψὸν λεκτικόν, ἀπέδειξαν τάχιστα αὐτὸν προσφιλεῖ φιλόσοφον μιᾶς τάξεως ἀνθρώπων, ἧτις φύσει αἰχμαλωτίζεται μᾶλλον ὑπὸ τοιούτων ἀρετῶν, ἢ ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν σκέψεων, καὶ παρὰ τῇ ὁποίᾳ μόνος ὁ Ῥωμαντισμὸς δὲν εἶχεν ἀποβάλλει εἰσέτι ὅλην αὐτοῦ τὴν δύναμιν.

† Συνέχ. ὅρα τεῦχος Δ', σελ. 176.

Ἄναμφιβόλως οἱ ἄνδρες τῆς τάξεως ταύτης συνετέλεσαν τὰ μέγιστα πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς μὴ ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας. Οἱ συγγραφεῖς οὗς εὐγνώμων ἀπαριθμεῖ ὁ **Eduard Hartmann**, ὁ διαπρεπέστατος τῶν νῦν ἀντιπροσώπων αὐτῆς, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐβδόμης ἐκδόσεως τῆς «φιλοσοφίας τοῦ Ἄσυνειδήτου» (**Philosophie des Unbewussten**,) ὡς τοὺς κυριωτάτους μοχλοὺς τῆς διαδόσεως τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἦτοι ὁ **Rudolf Gottschall**, **David Asher**, **Hieronymus Lorm** καὶ ἄλλοι, εἶνε πάντες μεγάλην ἐπιρροὴν ἀσκούντες δημοσιογράφοι. Εἰς τούτους προσήκει ἀναντιρρήτως ἡ τιμὴ, ὅτι ἀπέδειξαν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σχωπεγχαυέρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ δημοτικωτέραν πάσης τέως φιλοσοφίας ἐν Γερμανίᾳ. Διότι ἀπὸ τῆς τυπογραφικῆς ἐφευρέσεως οὐδὲν φιλοσοφικὸν σύγγραμμα ἰσομέγεθες πρὸς τὴν «φιλοσοφίαν τοῦ Ἄσυνειδήτου» ἠὲδοκίμησε τόσον ποτὲ ἐν Γερμανίᾳ, ὅσον αὕτη, ἣτις διήλθε δι' ἄλλεπαλλήλων ἐκδόσεων ἀπὸ τοῦ 1868, ἕως οὗ τέλος τῷ 1876 ἐγένετο ἡ ἐβδόμη στερεότυπος. Καί, ἴσως μὲν μέρος τῆς εὐδοκίμησεως ταύτης πρέπει (καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρτμαννος ὁμολογεῖ ταῦτα ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ ἐκδόσει) νὰ ἀναγραφῆ εἰς τὰς περιτέχνους ἀγγελίας τοῦ ἐκδότου, ὅστις, ἂν ἡ ἀρτίως ἐκφρασθεῖσα γνώμη μου αὕτη περιέλθῃ εἰς ὄψιν αὐτοῦ δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι θὰ καταχωρίσῃ αὐτὴν δι' ἀραιῶν χαρακτήρων ἐν τῇ ἀγγελίᾳ τῆς προσεχοῦς ἐκδόσεως, καὶ ἂν εἶπω ὅτι δῆποτε καὶ τὰ μάλιστα κατακρίνον αὐτὸ τὸ σύγγραμμα ἄλλ' ὅμως δεινῶς σφάλλονταί τινες ἀπονέμοντες τὴν εὐδοκίμησιν τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς κινήσεως εἰς τοιοῦτους ἐξωτερικοὺς λόγους· διότι ἡ παρὰ τῶν ἐκδοτῶν προστασία τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶνε καὶ αὕτη τεκμήριον, ὅτι ἡ ἀπαισιοδοξοῦσα φιλοσοφία ἤρμοζεν εἰς κατάστασιν αἰσθημάτων λίαν νῦν διαδεδομένων.

Ὁ Ἐδουάρδος Ἄρτμαννος εἶνε ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας νὰ ἐπενέγκῃ μεταβολὰς σπουδαίας εἰς τὸ σύστημα τοῦ Σχωπεγχαυέρου· ὅτι δὲ εἶχεν ἐπιστῆ ὁ καιρὸς τῶν πλείστων μεταβολῶν τούτων ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἐκ τῆς τοῦ μεταβαλόντος ἐξωτερικῆς εὐδοκίμησεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου ἔτι, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο εὔρε ταχέως ὀπαδοῦς, οἱ τινες κατήντησάν εἰς παραπλήσια συμπεράσματα καὶ περ παρηλλαγμένα πῶς τὴν μορφήν. Ἡ Μεταφυσικὴ τοῦ Ἄσυνειδήτου εἶχε καὶ τινὰς προδρόμους καὶ τοῦτο ἱστορεῖ αὐτὸς ὁ Ἄρτμαννος ἐν τῷ ἑαυτοῦ συγγράμματι· καί τοι δ' αἰχμαλωτίζει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ πολλὰς παροδικωτέρας παρατηρήσεις, ὧν οἱ συγγραφεῖς οὐδαμῶς βεβαίως συμφωνοῦσι μετ' αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς νομίζει, οὐχ ἦττον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἰδίως ἐν τῇ φυσιολογίᾳ τῶν αἰσθήσεων ἐξεδηλώθη πολλὴ τάσις πρὸς ἐξήγησιν λειτουργιῶν

τινων δι' ασυνειδήτων νοερῶν ἐργασιῶν. Ἴσως ἀληθῶς ἡ παρὰ τῶν φυσιολόγων προώθησις ἴσχυσε παρὰ τῷ Hartmann οὐχὶ ὀλιγώτερον τῆς παρὰ τοῦ Σχωπεγχαυέρου. Κύριον οὗτος σκεπὸν προέθετο βεβαίως νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Σχωπεγχαυέρου μετὰ τῶν διδασκασμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ λόγιον (motto) τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐκδόσεως. «Θεωρητικὰ ἐξαγόμενα κατὰ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.» Δυνάμεθα δὲ ἀσφαλῶς νὰ ἀναγράψωμεν εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον τοῦτο κρᾶμα θεωρίας καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν οὐ μικρὸν μέρος τῆς ἀποδοχῆς, ἧς ἔτυχον αἱ διδασκαλίαι τοῦ φιλοσόφου τούτου. Διότι εἰ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Σχωπεγχαυέρου εἶχεν ἰσχυρὸν τὸ γόητρον εἰς πολλούς, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ὁμοῦς χρόνοις τόση εἶνε ἡ σημαντικότης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὡς τε πᾶς ἐπιθυμῆι νὰ εἶνε ἐν ἰκανῇ πρὸς αὐτὰς ἀρμονία. Ἄφ' οὗ καὶ αὐτοὶ οἱ παρ' ἡμῖν παραστάσεις διεξάγοντες πνευματοφάνται¹ ἀξιούσι τὴν ὑποστήριξιν τῶν «ἐπιστημονικῶν ἀθεντιῶν» ὑπὲρ τῶν παραστάσεων αὐτῶν, τί ἠδύνατο νὰ εἶνε λοιπὸν εὐκαιρότερον ἢ φιλοσοφία ἐπαγγελλομένη νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν θεωρίαν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας;

Τὸ σύστημα τοῦ Ἄρτμάννου εἶνε ἐπιχειρήσεις πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ δυαδισμού τῆς βουλήσεως καὶ γνώσεως τοῦ ἐντὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σχωπεγχαυέρου. Διότι οὗτος μὲν θεωρεῖ τὴν ἀσυνείδητον βούλησιν ὡς τὴν ὑπερβατὴν (transcendent) κοσμολογικὴν ἀρχήν, ἣ τις πρώτιστα μὲν πάντων καθίστησιν ἑαυτὴν ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας γνώσεως ἐν τῷ σώματι ἡμῶν, εἶτα δὲ ἀνακύπτουσα αὐτόθι διὰ τῶν ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν πκράγει τὸν κόσμον, ὃν γινώσκομεν· ὁ δὲ Ἄρτμαννος διδάσκει ὅτι βούλησις καὶ γνῶσις ἀποτελοῦσι μίαν ἐνότητα ἐν τῷ Ἀσυνειδήτῳ· διὸ διέρχεται πᾶσας τὰς διαφορωτάτας λειτουργίας τοῦ σώματος καὶ τοῦ νοῦ, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι πάντοτε ἀπολείπεται ἐν τούτοις ἄγνωστόν τι, εἰς ὃ δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ἡ συνειδητὴ ἐμπειρία καὶ ὅπερ πρέπει ἄρα νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀσυνείδητόν τινα ἀρχήν. Ἡ δ' ἀρχὴ αὕτη πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ

¹ Πνευματοφάντας καλῶ ἐνταῦθα τοὺς ἐν Εὐρώπῃ spiritistes λεγομένους, οἵτινες οὐ μόνον πιστεύουσιν εἰς τὴν μεθ' ἑαυτῶν ἀναστροφὴν τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεικνύουσι φανερά τῆς παραδόξου τούτων παρουσίας μαρτύρια ἐνώπιον θεατῶν, τραπέζας αὐτομάτως κινουμένας, κώδωνας ἠχοῦντας, μουσικὰ ὄργανα ἀποτελοῦντα ἀρμονίαν, χεῖρας καὶ πόδας αἴφνης ἐμφανιζόμενα καὶ ἄλλα πάμπολλα μυστηριώδη τῶν πνευμάτων ἔργα. Ἐν Λειψία ὑπάρχει σύλλογος πνευματοφάντων δημοσιεύων καὶ περιοδικόν. Ἄλλ' ὁ κράτιστος τῶν νῦν πνευματοφάντων γοήτων εἶνε ὁ ἀμερικανὸς Henry Slade, ὃς τις πέρυσιν ἐπέδειξεν ἐκπλήττων πλεισταχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ θαυματοποιικὴν τέχνην. Σ. Μ.

θεωρηθῆ τοῦτο μὲν ὡς βούλησις, διότι ἐνεργεῖ καθωρισμένως, τοῦτο δὲ ὡς γνῶσις, διότι ἔχει πῶς ἔννοιαν τῶν ἔπειτα προκυψόντων ἀποτελεσμάτων. Ἴνα δὲ ἐμπεδώσῃ ταύτην αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν φέρει εἰς τὸ μέσον ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ μέρει λειτουργίας τῶν νεύρων, συμφύτους ὀρμάς, *vis medicatrix*, ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν, αἰσθητικὰ συναισθήματα, τὴν ἀγάπην τῶν δύο φύλων, τὴν γλῶσσαν, μυστικισμόν, ἱστορίαν, βιβλιακώτατος μὲν οὕτως ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύμενος, οὐδαμῶς ὅμως κακῆ τῆ μαίρα βασανίζων τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ἀρύεται τὰ πράγματα· διότι συμπαρατάσσει ἄνευ τοῦ ἐλαχίστου ὄγκου τὰ ἐπιμελέστατα πειράματα τῶν φυσιοδιφῶν μετὰ τῶν πληροφοριῶν ἐνθουσιαστῶν πνευματοφαντῶν, ἢ μεσμεριζόντων γοήτων. Ἡ ἄκρα αὕτη ἔλλειψις κριτικότητος ἐκδηλοῦται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἐνθα δαίκνυται ὁ σκοπὸς τούτου· ἐνταῦθα δῆλον ὅτι ζητεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀποδοχὴν τῶν τελικῶν αἰτίων ἐν τῇ φύσει, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὅπου ἂν αἰ γνωσταὶ αἰτίαι μὴ ἐπαρκῶσιν εἰς ἐξήγησιν φαινομένου τινός, ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδεχθῶμεν ἀγνώστους ὄρους αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ ὑπάρχουσιν, ὡς φρονεῖ, πολλὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀνεξήγητα δι' ὑλικῶν αἰτίων, ἀνάγκη ἄρα ἄφυκτος εἶνε νὰ ἀποδεχθῶμεν πνευματικὰς αἰτίας, τουτέστι τέλη. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐκτίθεται περιβεβλημένον τὸν μαθηματικὸν τύπον τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων, ἱκανὸν νὰ συνταράξῃ τὸν Laplace ἐν τῷ τάφῳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Ἄρτμαννος καὶ περὶ τοῦτο καὶ ἄλλοθι πανταχοῦ, ὅταν παρέχῃται δῆθεν ἐπιστήμονας «ἐγγυητὰς» τῶν παραγμάτων, κατισχύει τῶν ἀσθενῶν κεφαλῶν, ἐπιδεικνύμενος ἀκρίθειαν.

Ἡ Συνείδησις εἶνε κατὰ τὸν Ἄρτμαννον ὑψηλοτέρα βαθμὶς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἄσυνειδήτου, μὴ παραγομένη ὅπως διδάσκει ὁ Σχωπεγχαύερρος ὑπὸ τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ἀνακύπτουσα διὰ τῆς γνώσεως χειραφετούμενης ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ ἀποδαινοῦσης θαυμαστῶς ἀνεξαρτήτου.

Πρὸς τὴν παραγωγὴν (*deduction*) ταύτην τῆς συνειδήσεως συνάπτεται ἡ ἀπαισιόδοξος φιλοσοφία τοῦ Ἄρτμάννου· διότι τὸ μὲν Ἄσυνείδητον ὑπέρεπκεται πάσης ἀρνήσεως, δὲν πάσχει δηλ., οὐδέποτε καταπονεῖται, δὲν ἀμφιβάλλει, δὲν πλανᾶται· ἡ δὲ συνείδησις ἐγκαινίζει τὸ αἶσθημα τῆς στέρσεως, τούτου δ' ἔνεκα γεννᾶται κατάστασις τις δυσαρεσκείας καὶ καθοδαιμονίας ἐπιτεινομένη ἀναλόγως πρὸς τὴν κατάλυσιν τῶν τερψιθύμων φαντασιῶν ὑπὸ τῆς αὐξομένης νοημοσύνης. Καὶ ὁ μὲν Σχωπεγχαύερρος ἐπειράθη νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν αὐτοῦ μεταφυσικὴν βάσιν, διδάσκων, ὅτι ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς βουλήσεως ἀνεστάλη καὶ ἀνα-

στέλλεται καὶ ἀνακόπτεται ἀείποτε, οὕτω δὲ ἐξαντλεῖται ὑπὸ ἀπαύστου ἀτελεσφόρου ἀγῶνος· ὁ δὲ Ἄρτμαννος ἀπεφάσισε καὶ ἐνταῦθα νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μέθοδον τῶν ἐπακτικῶν ἐπιστημῶν, πειρώμενος νὰ δείξῃ, ὅτι ἂν αἱ στατιστικαὶ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἄλγους ἀντισταθμηθῶσι θὰ ἀποδειχθῇ πολὺ μείζον τῆς ἡδονῆς τὸ ἄλγος ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ἄλλ' εἶνε περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ αὐτοῦ δὲν εἶνε πολὺ φερέγγυοι, διότι ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν αὐθεντιῶν ἐφ' ὧν στηρίζεται ριπτόμενον, ἀνκκαλύπτει πῶσαν ἀυθαίρετον κατ' ἀνάγκην εἶνε τοιαῦτα στατιστικαὶ καὶ ὅτι οὐδὲν πραγματικὸν στήριγμα ἀπολαμβάνει δι' αὐτῶν ἡ προεσχηματισμένη τοῦ φιλοσόφου τούτου γνώμη.

Ὁ Ἄρτμαννος εἶνε εἷς τῶν γονιμωτάτων φιλοσόφων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων· διότι πλὴν τῶν ἐράνων αὐτοῦ εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἐφημερίδας ἐδημοσίευσεν ἐκτὸς τοῦ κυρίου αὐτοῦ συγγράμματος καὶ πολλὰ μικρότερα ἔργα, ἐξ ὧν ἡ αὐτοδιάλυσις τοῦ χριστιανισμοῦ¹ καὶ τὸ κατὰ τοῦ Δαρβινισμοῦ² βιβλίον αὐτοῦ ἐπήγειραν παρὰ πολὺ τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου. Καί τοι δ' ἐν τῷ πρώτῳ τούτων πολεμεῖ τοὺς ἀναμορφωτὰς θεολόγους ἐν τούτοις ἐνεθαρρύνθη ὑπ' αὐτῶν, διότι πᾶσα φιλοσοφικὴ κίνησις φέρουσα ἀνθυλιστικὸν τινα χαρακτῆρα πρέπει νὰ εἶνε βεβαία ὅτι θὰ τύχῃ συμπαθοῦς παρὰ τούτων ὅπως δῆποτε ὑποδοχῆς. Ἐκτὸς τούτου ὁ Hartmann ἔχει δίκαιον ὑποδεικνύων τὴν συγγένειαν ἣν ἔχουσι πολλαὶ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι ἐκφρασθεῖσαι ὑπὸ ἀνδρῶν τοῦ κύκλου τούτου (ἰδίως τοῦ A. E. Biedermann ἐν τῇ *Christliche Dogmatik* αὐτοῦ) πρὸς τὰς ἑαυτοῦ. Ἀλλοίως ὅμως ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄσυνειδήτου παρὰ τῶν ἐπιστημόνων, οἱ τινες ἔδειξαν μὲν μικρὰν ἀνοχὴν ἀπέναντι τοῦ κυρίου συγγράμματος τοῦ Hartmann, ἀλλὰ κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ἐξωργίσθησαν ὑπὸ τῶν προσβολῶν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Δαρβινισμοῦ. Ἐκ τούτων πρὸ πάντων ὁ Oscar Schmidt, ὁ ἐξοχος ζωολόγος τοῦ Στρασβούργου, ὑπέβαλε τὰς ἐπιστημονικὰς βάσεις τοῦ Ἄσυνειδήτου εἰς ἀδυσώπητον μὲν, ἀλλ' εἰλικρινῆ ὁμολογουμένως κριτικὴν.³ Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομίσωμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἄρτμαννος δὲν συνείδε κάλλιστα πολλὰ τρωτὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ· διότι πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐδημοσιεύθη κριτικὴ τις ἐξέτασις

¹ Die Selbstzersetzung des Christenthums und die Religion der Zukunft 2te Aufl. Berlin 1875.

² Wahrheit und Irrthum in Darwinismus 1875.

³ Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Philosophie des Unbewussten. Leipzig 1876.

τῆς φιλοσοφίας ταύτης ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς μηχανικῆς φιλοσοφίας, οὕσα τὸ ἄριστον ἴσως πάντων τῶν κατὰ τῆς φιλοσοφίας ταύτης γραφέντων πρὸ τοῦ Schmidt¹ ἐπὶ μακρὸν δὲ χρόνον διεθρυλεῖτο ὅτι συγγραφεὺς ταύτης τῆς κριτικῆς ἦτο αὐτὸς ὁ Ἄρτμαννος· καὶ πραγματικὸς οὗτος ἀνωμολόγησεν ἔπειτα ἑαυτὸν ὡς πατέρα αὐτῆς.² τοῦτο δ' ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος δὲν εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀναμαρτήτων φιλοσόφων, οἳ τινες δὲν ἀνέχονται οὐδεμίαν ἀντίρρησιν· ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ὁ εὐγενέστατος καὶ λεπτότατος τρόπος δι' οὗ προσφέρεται πρὸς τοὺς ἐναντίους, ὅλως ἀντικείμενος πρὸς τὴν ἀνυπέβλητον ἐμπάθειαν τοῦ ἀπαισιοδόξου αὐτοῦ προκατόχου, εἶνε ἀγαθὸν μαρτύριον ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τῶν φιλοσόφων ἐπέκριναν συστηματικῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Hartmann κυρίως ὁ R. Haym³ καὶ ὁ J. H. von Kirchmann⁴ ἀλλ' εἶνε φανερόν, ὅτι σύγγραμμά τόσον μὲν πολὺ ἐφ' ἑαυτὸ ἐλκύσεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων, τόσον δὲ τρωτὸν αὐτὸ ὑπάρχον, ἐμελλεν ἀναγκαίως νὰ προκαλέσῃ πληθὺν πολεμικῶν συγγραφῶν, ὧν τινες εἶνε γυμναί τοῦ ἐμπρέποντος ὕφους σοβραῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως· καθόλου ὁμῶς ἢ ὑπὸ τοῦ συγγράμματος τοῦ Hartmann προκληθεῖσα φιλολογία ὑπῆρξε φιλική, μάλιστα ἂν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκεῖνα τὰ προϊόντα, ὅσα δὲν ἦσαν καθαρῶς κριτικά, ἀλλ' ἐζήτουν νὰ προτενέγκωσιν εἰς τὸ μέσον ἀνεξαρτήτους μεταφυσικὰς ἰδέας. Εἶνε ἀδύνατον καὶ κατάλογον νὰ καταχωρίσω ἐνταῦθα ἐκείνων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων ὅσα ἔτυχον εὐρέων κύκλων ἀναγνωστῶν. διὰ τοῦτο ὀφείλω νὰ ἀρκεσθῶ δεικνύων τὰ κύρια ρεύματα τῶν φιλοσοφικῶν φρονημάτων ἃ τινὰ σχετίζονται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἄσυνειδήτου. Εἶνε δὲ ταῦτα τρία, ὡς νομίζω, ἐξ ὧν τὸ μὲν 1ον ἀποδέχεται ἀμετατρέπτως τὰς κυρίας διδασκαλίας τοῦ Ἄρτμάννου, τὸ δὲ 2ον προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἄσυνειδήτου μετ' ἄλλων θεωρητικῶν στοιχείων, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν Ἐγελον· τὸ δὲ 3ον μοχθεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου. Ἐκ τῶν συνηγόρων τοῦ συστήματος τῶν ὅλως εἰς τὸν Hartmann ἀφιερωμένων σημαντικώτατοι

1 Das Unbewusste vom Standpunkte der Physiologie und Descendenztheorie. Berlin 1872.

2 Neukantianismus, Schopenhauerianismus und Hegelianismus. 2 te. erw. Aufl. der Erläuterungen zur Metaphysik des Unbewussten. Berlin 1877. Πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀγγελίαν τοῦ συγγράμματος.

3 Preussische Jahrbücher Bd. 31. Ἡ ἐπίκρισις αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ ἰδιαιτέρως ἐν Βερολίνῳ τῷ 1873.

(4) Ueber das Princip des Realismus, Berlin 1875.

εἶνε ὁ **A. Taubert**¹ καὶ ὁ **C. du Prel**.² Ὁ **Moritz Venetianer**³ ἐπεχείρησε νὰ προαγάγῃ προσωτέρω τὸν Παλλογισμὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἄρτμάννου, δριμύς πρὸς τούτοις ἐπιφερόμενος κατὰ τοῦ Καντίου καὶ Σχωπεγχαυέρου· πολλῶ δ' ἀποφασιστικώτερον ἐπεχείρησεν ὁ **Johannes Volkelt**⁴ νὰ διαλλάξῃ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἄρτμάννου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγέλου. Εἰς τούτους δύναται νὰ ἐναριθμηθῇ καὶ ὁ **Ludwig Noiré**,⁵ ὅστις σκοπεῖ τὸν συνδυασμὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σχωπεγχαυέρου μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ Ἐνισμοῦ καὶ τῆς τοῦ Ἐξελιγμοῦ διδασκαλίας. Ἄφ' ἑτέρου ὁ **Julius Bahnsen**,⁶ ὃν ἐσχάτως ἐπεθεώρησεν ὀλόκληρον ὁ **Hartmann** πλατύτατα, τείνει πάλιν οὕς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σχωπεγχαυέρου. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σχωπεγχαυέρου ἔχει τῷ ὄντι πολλοὺς εἰσέτι ὀπαδοὺς, οἵτινες ἐκφράζουσι τὰς σκέψεις των ἐν βιβλίοις ἃ τινὰ δὲν εὐμοιροῦσι πάντοτε αὐστηροῦ φιλοσοφικοῦ χαρακτῆρος, διότι οὗτοι ἀπολαμβάνουσι μόνον ὅσον ἐκάστοτε εὐρίσκουσιν ἀρμόζον πρὸς τὰς ἰδέας αὐτῶν παρὰ τοῦ **Hartmann** ἢ ἄλλων ἀπαισιοδοξούντων φιλοσόφων. Εἰς τῶν ἐξόχων ἀντιπροσώπων τῆς ἀπαισιοδοξούσης ροπῆς ταύτης ἐν τῇ ἡμετέρᾳ φιλολογίᾳ εἶνε ὁ καθηγητῆς **Friedrich Nietzsche**⁷ ἐν Βασιλείᾳ, οὗ τῶν **Unzeitgemässen Betrachtungen** τὰ ἐπάλληλα μέρη πολλῆς ἔτυχον προσοχῆς. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ **Nietzsche** καὶ ἄλλων τοῦ αὐτοῦ φυράματος ὁ ἀπαισιοδοξικὸς συρμὸς συγκεράννυται ἰδιορρυθμώτατα μετ' ἐνθουσιαστικῆς ἀφωσιώσεως εἰς τινὰς ἰδέας στενωῶς ἐχομένας τοῦ θρησκευτικοῦ Μυστικισμοῦ. Ὁ **Richard Wagner** καὶ ἡ μουσικὴ αὐτοῦ λατρεύονται ἐνθέρμως ὑπὸ τῶν ἀπαισιοδόξων τούτων αἰρεσιωτῶν· καὶ αὐτὸς δ' ὁ μέγας οὗτος συνθέτης ἐκερδήθη ὑπὸ τοῦ Σχωπεγχαυέρου διὰ τῆς τοῦ φιλοσόφου βαθυγνωμοσύνης περὶ τὴν φύσιν τῆς μουσικῆς, οἱ δ' ἐνθουσιώδεις θαυμασταὶ τοῦ μουσικοῦ κηρύττουσιν, ὅτι ἡ βούλησις ἀπεκκλύθη ὡς κο-

1 *Der Pessimismus und seine Gegner*, Berlin 1873.

2 *Der gesunde Menschenverstand vor den Problomen der Wissenschaft*. Berlin 1872.

3 *Der Allgeist. Grundzüge des Pampsychismus im Anschluss an die Philosophie des Unbewussten*. Berlin 1877.

4 *Das Unbewusste und der Pessimismus*. Berlin 1873.

5 *Der monistische Gedanke, eine Concor—danz der Philosophie Schopenhauers, Darwins, R Mayers, und L. Geigers*. Leipzig 1875.

6 *Beiträge zur Charakterologie* 2. Bde Leipzig 1867. *Zur Philosophie der Geschichte*. Berlin 1872.

7 *Zweites bis viertes Stück* Leipzig. 1874-76. — *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie, Schopenhauer als Erzieher, Wagner in Beyreuth*.

σμική ἀρχὴ ἐν τοῖς *Niebelungen*. Τὸ σπουδαιότατον ὁμῶς προϊόν τῆς ἀναδιούσης ταύτης φιλοσοφίας τοῦ Σχωπεγχαύερου εἶνε ἡ *Philosophie der Erlösung* ὑπὸ P. H. Mainländer (πιθανῶς ψευδωνύμως) ἐκδοθεῖσα ἐν Βερολίῳ τῷ 1876. Βαρεῖα μελαγχολία διήκει διὰ τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅπερ δεικνύει πόσον βραχὺ εἶνε τὸ βῆμα τὸ φέρον ἐκ τῶν ἐπιφανειῶν τῆς βουλήσεως κατὰ Σχωπεγχαύερρον εἰς σύστημα μυστικῆς προβολῆς (*emanation*). Ὁ Θεός, διδάσκεται ἐνταῦθα, ἤτό ποτε ἡ ἀρχικὴ ἐνότης τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν εἶνε πλέον, ἀφ' οὗ ὁ κόσμος ἐμερίσθη εἰς ποικιλίαν μερικῶν ὄντων. Ὁ Θεός ἤθελε νὰ γεννηθῆ τὸ *Μηδέν*· ἀλλ' ἡ οὐσία αὐτοῦ προέλαβε τὴν ἐκμηδένισιν· ὁ κόσμος ὁμῶς ἔπρεπε νὰ διασπασθῆ εἰς πολλαπλότητα, ἧς τὰ χωριστὰ ὄντα συγκρούονται πρὸς ἄλληλα, ἀγωνιζόμενα νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν μηδενότητα. Οὐχὶ λοιπὸν ἡ πρὸς τὸ ζῆν βούλησις, ὡς διδάσκει ὁ Σχωπεγχαύερρος, συγκρατεῖ τὰς μετατροπὰς τῶν φαινομένων, ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν θάνατον βούλησις, ἐνδελεχῶς ἐγγύτερον βαίνουσα τοῦ πληρώματος αὐτῆς· διότι διὰ τοῦ κατ' ἀλλήλων ἀγῶνος πάντων τῶν ὄντων τὸ σύνολον τῆς δυνάμεως ἐλαττοῦται. Μέγιστον ἠθικὸν καθῆκον νομίζει ὁ συγγραφεὺς οὗτος τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως, ἣτις δύναται νὰ συγκόψῃ τὴν ἀτελεύτητον συνέχειαν τοῦ ἀτομικοῦ βίου ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ πάσης τῶν δύο γενεῶν φιλότητος.

Μετὰ τῆς μνείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ οὐδὲν εἶνε ἀλλ' ἡ δεῖγμα μικρόν τι ἐξωγκωμένον τοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς μετεωρολεσχικῆς θεωρίας τῆς ρυθμιζομένης μᾶλλον ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς κράσεως τῶν ἀτόμων, ἢ ὑπὸ ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὅπερ εἶνε ὄριμον ἐν τῇ μὴ ἀκαδημαϊκῇ ἡμῶν φιλοσοφίᾳ, δυνάμεθα νῦν νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα καὶ ἐπὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς.

B'.

Καὶ ἐν τῇ ἀκαδημαϊκῇ φιλοσοφίᾳ πρέπει νὰ διαστείλωμεν ἀλλήλων ποικίλας διευθύνσεις, προερχομένας ἐκ τῶν σχολῶν ἃς ἱδρυσαν φιλόσοφοι προτέρως γενεᾶς· ἐκ τούτων δ' εἶνε μὲν καὶ πάλιν ὁ Κάντιος, ὁ Ἐγελος καὶ ὁ Ἐρβάρτος οἱ τὴν μεγίστην ἀσκούντες ἐνταῦθα ἐπιρροήν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ ὁ Σλειρμάχερος, ὁ Κραύσιος (*Krause*) καὶ ὁ Βενέκιος (*Beneke*) ἔχουσιν ὀπαδοὺς. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφία τοῦ Σλειρμαχέρου ἔτυχε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οὐ σμικρὰς προσοχῆς ἐκτός τε τῆς τῶν θεολόγων χορείας καὶ ἐντὸς αὐτῆς· διότι ἐπειδὴ εἰς πολλοὺς ἀπήρσεν ἐπὶ τέλους ἡ θεωρητικὴ μέθοδος τοῦ Ἐγέλου, διὰ τοῦτο αὐτῶν τινες προσῆλθον εἰλικρινῶς πρὸς φιλοσοφίαν συνάπτουσαν ἰδανισμὸν καὶ πραγματισμὸν (*Realismus*).

ἄτε διδάσκουσαν ἰδίαν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ὑποκειμενικῶν μορφῶν τῆς τε αἰσθητικῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ νοεῖν. Τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Σλειςερμαχέρου ἦσαν ἀφοριστικώτερα τὸν χαρακτῆρα, ἢ ὥστε νὰ βληθῶσι βάσις τακτικῆς σχολῆς, ἢ φιλοσοφικῆ ὁμῶς αὐτοῦ ἄποψις ἐγένετο παραδεκτὴ ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου Ριττέρου, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ τοῦ Φριδερίκου Ἀρμισίου (Harms) καὶ παρελήφθη ἐν τῇ γνωστῇ Λογικῇ τοῦ Ueberweg. Ὁ δὲ Κραύσιος ἀπολαύει μεγίστης τιμῆς παρὰ τῶν νομικῶν διὰ τὰ περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου συγγράμματα αὐτοῦ. Τοῦ δὲ Βενεκίου ὅπαδοι εἶνε πρὸ πάντων οἱ παιδαγωγικοὶ προσελκυόμενοι ὑπὸ τῶν ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ποικίλων τάξεων τῶν μαθητῶν τῶν φιλοσόφων ὑπάρχει ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον τάξις ἀνεξαρτήτων φιλοσόφων, συντόνως ἀσχολουμένων νὰ μορφώσωσι φιλοσοφίαν ἐναρμόνιον πρὸς τὴν νῦν κατάστασιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Προςφυστάτα λοιπὸν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν προσωτέρω πρῶτον μὲν ἀναφέροντες τὰ κύρια ρεύματα τῆς σχολικῆς φιλοσοφίας τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ Ἑγέλου, Ἑρβάρτου καὶ Καντίου, εἶτα δὲ μνημονεύοντες καὶ τινὰς τῶν ἄλλων τούτων φιλοσόφων, τῶν εἴτε ἐκλεκτικῶς εἴτε ἀνεξαρτήτως φιλοσοφούντων.

Λίαν περιέργον ἐν πρώτοις εἶνε, ὅτι ἐκ πάντων τῶν προτέρων συζημάτων τὸ αὐστηρότατον καὶ συμπαγέστατον κατὰ τὴν μορφήν, τὸ τοῦ Ἑγέλου, ἔχει τοὺς ἐλαχίστους νῦν πιστοὺς ὀπαδοὺς· διότι ἐκ τῆς μεγάλης φάλαγγος τῶν ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Ἑγέλου ταχθέντων φιλοσόφων μόνος ἐν Γερμανίᾳ ὁ σεβαστὸς C. L. Michelet (ὁ ἀρτίως δημοσιεύσας τοὺς δύο πρώτους τόμους συστήματος φιλοσοφικοῦ)¹ δύναται νὰ κληθῆ ὀρθόδοξος Ἑγελικός· οἱ δ' ἄλλοι κορυφαῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἑγελισμοῦ οἱ μὲν ἠλλοδόξησαν ὡς ὁ Φευερβάχιος καὶ ὁ Στραῦσσος, (Strauss) ἄλλοι δ' ἐτράπησαν ἀσμενέστερον ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας· ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου δὲ προῆλθαν οἱ κράτιστοι τῶν νῦν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας, διότι ἡ μεγάλη ἱστορικὴ εὐφυΐα ἐφ' ἣ διέπρεπεν αὐτὸς ὁ Ἑγελος ἐναπελείφθη κληρονομία τῆς σχολῆς αὐτοῦ· καὶ τοι εἰρήσθω καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας ἐξετέλεσαν προσφορώτερον τὸ ἑαυτῶν ἔργον, ἐλευθερωθέντες τῆς τυπικότητος (formalismus) τοῦ συστήματος. Καὶ ὁ μὲν J. E. Erdmann ἀπηλευθερώθη βαθμηδὸν αὐτῆς, προϊὼν ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ὁ δὲ Kuno Fischer καὶ ὁ E.

¹ Logik und Naturphilosophie 1876—1877.—Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέθανε πρὸ τινῶν μηνῶν. Σ. Μ.

Zeller ἐξ' ἀρχῆς ἤδη κατέλαβον θέσιν ἀνεξαρτητοτέραν. Ἡ τοῦ Φίσχερου ἱστορία τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας (*Geschichte der neueren Philosophie*)¹ καταλθοῦσα μέχρι τοῦ Σχελλιγγίου μετὰ τοῦ συμπληρωτικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος *Bacon und die Erfahrungs philosophie* (ὁ Βάκων καὶ ἡ ἐμπειρική φιλοσοφία) καὶ ἡ τοῦ Ζελλέρου *Geschichte der Griechischen Philosophie* (ἱστ. τ. ἑλλην. φιλοσοφ.) καὶ ἡ βραχυτέρα αὐτοῦ *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibnitz* (ἱστ. τῆς γερμ. φιλοσοφ. ἀπὸ Λεϊβνιτίου) πρόκειται ὑποδείγματα ἱστορικῆς ἐκθέσεως. Πλὴν ὁμοίως οἱ δύο οὗτοι ἱστορικοὶ νοοῦσι πολὺ ἀλλήλων διαφόρως τὸ ἑαυτῶν ἔργον· διότι ἂ μὲν Φίσχερος ζητεῖ νὰ σκεφθῆ κατὰ πρῶτον ὅπως ἐν τῷ πνεύματι τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ καὶ ἔπειτα νὰ πρασθήσῃ ἐλευθερώτερον τὰς διδασκαλίας τούτου· ὁ δὲ Ζελλερὸς ἐπιχειρεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς ὅλον τὸ βάθος τῆς ὑπόθεσεως αὐτοῦ διὰ τῆς φιλολογικῆς ἀκριβείας, ἵνα ἔπειτα γράψῃ διὰ τοὺς ἀναγνώστας ἀληθεστάτην αὐτῆς κατὰ τὸ δυνατὸν εἰκόνα.¹

Εἶνε σχεδὸν ἀδύνατον νὰ νοήσῃ τις μείζονα νοητικὴν διαφορὰν ἢ ὅση εἶνε ἡ τοῦ Ἐγέλου πρὸς τὸν Ἐρβάρτον· διότι εἰ καὶ ἀμφότεροι ἀποδέχονται τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ὄντολογικῆς μεταφυσικῆς, ὅτι ἡ ἐμπειρία πρέπει νὰ κατασκευάζεται ἐκ θεωρητικῶν ἐννοιῶν, καὶ οὐχὶ νὰ πορίζωνται αὐταὶ τῇ βοήθειᾳ ἐκείνης, ἀλλ' ὁμοίως, ἐν ᾧ ὁ Ἐγελὸς παρίσταται ἡμῖν εὐτολμος θεωρητικὸς ὑπερπηδῶν πάντας τοὺς περιορισμοὺς τῆς γνώσεως, ὁ Ἐρβάρτος ἐνθάπτεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς ἐπιμόχθου βασάνου τῶν ἐννοιῶν καὶ ἐκτίθησι τὰς συμφυεῖς τούτων· ἀντιφάσεις, ὥστε φαίνεται ὡς εἰ ἤθελε νὰ συμποδίσῃ μᾶλλον ἢ νὰ προαγάγῃ τὴν λύσιν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐπιφαίνεται αὐθις ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν διδασκάλων τούτων· διότι ἐν ᾧ οἱ περὶ τὸν Ἐγελὸν ἐπεδείξαντο δύνάμιν περὶ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφικῆς νοήσεως, τὸναντίον οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἐρβάρτου ἐφάνησαν ὅπως πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀφυσεῖς· διότι οὐδὲ εἰς σπουδαῖος πως ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας προῆλθεν ἐκ τῶν τάξεων αὐτῶν.² ἀλλὰ πάλιν οὗτοι ἐξεδήλωσαν δύνάμιν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ,

1 - Καὶ ὁ Schwegler, εἰς τῶν σαφεστάτων καὶ πολυμαθῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἐγέλου προῆλθεν· τούτου δὲ τὴν μὲν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐξηλλήνισεν ὁ μακαρίτης Ἀλ. Χαντζερῆς. Αθήνησιν 1867· τὴν δὲ συνοπτικὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας (*Geschichte der Philosophie im Umriss*) οἰκτρῶς παρηρμήνευσε μεγασπηλαιώτης τις Τριανταφυλλίδης τῷ 1873. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ προκειμένου ἔργου παρατρέχει τὸν Schwegler ὡς ἀρχαιότερον. Σ. Μ.

2 Δὲν πρέπει ἐκ τούτων ὀρμώμενός τις νὰ ὑπολάβῃ, ὅτι οὐδεὶς τῶν περὶ τὸν